

व. .kk भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील स्त्री विशयक विचार

MkK jfnY xtnz

मराठी विभाग

१.गु.रा. गे. १.दे महाविद्यालय, परंडा ता. परंडा जि. उस्मानाबाद

मराठीतील एक प्रतिभावंत साहित्यिक म्हणून लोक” ाहीर अण्णा भाऊ साठे सा-या महाराष्ट्राला व महाराष्ट्राबाहेरही परिचित आहेत. विविध वाङ्मय प्रकारातून विपूल लेखन केले. कथा, कादंबरी कविता, लावी, पोवाडे, वगनाटय, छक्कड, प्रवासवर्णन इ. प्रकारचे चौफेर लेखन करणारे म्हणून मराठी वाङ्मयात अण्णा भाऊंचे वेगळे सीन आहे. अण्णा भाऊंनी आपल्या साहित्यातून वेगवेगळ्या जातील धर्मातील समाज घटकांचे चित्रण केलेले असून दलित भाहरामधून भो” त, श्रमिक, झोपडपटयातून जीवन जगण्यास धडपडणारा माणूस देखिल अण्णा भाऊंनी नायक, नायिकेच्या रूपांतून पुढे आणलेला आहे.

अण्णा भाऊ साठे प्रतिकूल परिस्थितीतून वर आले आणि त्यांनी साहित्य संस्कृतीचा गड जिंकला. आजच्या साहित्यातून दलित जीवनाचे द” ण तर घडविलेच परंतु गावकोसाबाहेरील भटकंती करण-या समाजाला, समुहाला बोलते केले आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केलेल्या प्रबोधनात्मक चळवळीचा प्रभाव त्यांच्या कथातून दिसतो. अण्णा भाऊंनी आपल्या साहित्यातून राजकीय, सामाजिक, स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व, समानतेचे विचार मांडले तसेच आपल्या पोवाडा, वगनाटय, कथा कादंब-यातून या आपल्या लेखनातून जीवन ओतला म्हणून अण्णा भाऊंचे प्रभूत्व होते. त्यांच्या साहित्याचे हिंदी गुजराती, उडिया, बंगाली, तामिळी, मळयाली या भारतीय भाशाबरोबरच र” ायन, झेक, पोलि” ा, इंग्रजी, फ्रेंच अ” ा 27 जागतिक भाशांमध्ये अनुवाद झाले आहेत. अण्णांनी लेखणीचे हत्यार बणवून पुरोगामी, विज्ञाननिष्ठ, स्त्रीवादी, लढाऊ, अविश्कारांचा दीपसंभ मराठी साहित्याच्या क्षेत्रात उभा केला. मात्र कुसूमानती दे” ापांडे यांनी मात्र आधुनिक मराठी वाङ्मयात अण्णा भाऊंच्या साहित्याचा साधा उल्लेख केला नाही याची खंत अण्णा भाऊंनी सातारा येथे एका हॉटेलवर प्रा. डॉ. एस.एस. भोसले यांना बोलून दाखविली.

अण्णा भाऊंनी आपल्या कथा मध्ये स्त्री ही काही उपभोग्य वस्तू किंवा सौंदर्य प्रा” णाची वस्तू कवि माणसाची गुलाम म्हणून उभी केलेली नाही तर तिला एक अप्रतिम बाणेदार, करारी, भूरनितिवाण अ” ा स्वरूपात वाचकांसमोर सादर केलेलं आहे. अण्णा भाऊंच्या नायिका हया भांडवलदारी नायिकाप्रमाण चडया, पॅट घालून धिंगाणा घालणा-या नाहीत किंवा स्त्री स्वातंत्र्य माणणा-या नाहीत. तर आपल्या स्त्री मर्यादा सांभाळून प्रसंगी स्त्रीचं विराट रूप धारण करून स्त्री जीवनाची जपवणूक

करणा-या आहेत. उदात्त ध्येयवाद, पावित्र्य, मांगल्य, उदात्त नितिमत्ता आणि स्वाभिमान इ. थोर आद” र् असल्याचे वाचकांच्या लक्षात येते.

‘रत्ना’ या कथेतून य” रूावंत त्यांचा मित्र विनायक यांचे चित्रण केलेले आहे. य” र्ावंत रत्नाचा नवरा तो दे” र्ासाठी लढायला जातो. तेंव्हा त्यांचा मित्र विनायक हा रणागणावरून घरी येवून रत्नावर बलात्कार करतो. त्यामुळे तिच्या दिराने व सासू, सास-यांनी केलेली कुचंबना अधिक जाणवेत. अण्णा भाऊ भीला संबंधात म्हणतात, “स्त्रियांच भील हे काचेच्या भांडयाप्रमाणे नाजूक असतं. फुटलेलं काचेचं भांड पुन्हा जोडता येत नाही तसेच स्त्रियांच भ्रष्ट झालेलं भील पुन्हा पवित्र करता येत नाही. परंतु त्यासाठी माणसाच्या मनाची तयारी असावी लागते. एवढे होवून देखिल य” र्ावंत रत्नाचा पत्नी म्हणून स्वीकार करतो. समाजासमोर एक आद” र्ा ठेवतो.

‘बिलवरी’ ही बिलवरी आणि आमीत यांची प्रेमकहाणी आहे. गावच्या श्रीमंत रंगेल आणि रगेल दे” र्ा मुखाचे प्रेम नाकारून त्याचाच नोकर असलेल्या अमितवर प्रेम करते व ते प्रेम निभवण्याची धमक दाखवते. तसेच ‘मंजुळा’ कथेची नायिका भूर धाडसी आहे. ती आजच्या प्रेमासाठी प्रियकरासाठी जन्मदात्या बापावर आणि त्यांना मदत करणा-या नातलगांवर कु-हाडीने वार करण्यासाठी मागे पुढे पाहत नाही. अण्णा भाऊंच्या कथा, आ” र्ा य, विशय, भाशा, संवाद, मांडणी बाबतीत नाविन्यपूर्ण आहे. त्यांच्या कथेतून प्रेमाची विविध रूपे दिसतात, त” र्ा णी वासनेचीही दिसतात. अ” र्ा णी नवरा-बायकांच्या प्रियकर, प्रेयसी यांच्यातील प्रेमभावनेची विविध रूपे रेखाटली आहेत.

‘चंदन’ ही झोपडीत राहणारी सुंदर परंतु विधवा स्त्री आहे, आजच्या मुलाबाळांना जगवत असतानाच तिही वासनेने बरबटलेल्या नजरा चुकवत जीवन जगत असते. अनेक लोक तिचा भीलावर घाला घालण्यासाठी प्रयत्न करतात, परंतु ती कोणालाच दाद देत नाही. उलट तिच्यावर बलात्कार करायला आलेल्या दयारामच्या अंगावर ती अँसिडचा डब्बा फेकते एक लढाऊ, जिद्दी आणि भीलाला जपणारी चंदन अण्णा भाऊ दाखवितात.

अण्णा भाऊंना स्त्रियांविषयी अंतःकरणात आदर आहे. बुध्दांच्या करुणेच्या डोळ्यांनी अण्णा भाऊ स्त्रीयांकडे पाहतात भीलाला जपणारी आणि भीलासाठी मरणारी स्त्री अण्णा भाऊंना महान वाटते. त्यांच्या कथेतून दुःख आहे. परंतु स्त्रियांना दुःख देणा-याला आणि दुःखी करणा-याला जाळून मारण्याची तीव्र इच्छा त्यांना होते. अण्णा भाऊंच्या कथेतील नायिका गाडीतून फिरणा-या चौपाटीवर फिरणा-या नाहीत तर मध्यरात्रीच्या पारटर्यांना जाऊन व्हिस्कीचे घोट घेत, कुणाच्या गळ्यात गळा घालणा-या नाहीत. आजच्या कातडीचे प्रद” र्ा णि करणा-या नाहीत. तर अण्णा भाऊंच्या नायिका झोपडीत राहून गरीबांच्या संसार करणा-या, कष्ट करणा-या, दुस-यांचे सुख, दुःख, जाणणा-या जात,दे” र्ा णि, प” र्ा णि पक्षी, फुले, फळे, वृक्ष, वेली, चिमणी पाखरं, माणसं आणि माकडावर प्रेम करतात. आपल्या अब्रुचे रक्षण करण्याकरीता मरतात. अण्णा भाऊंच्या सात्यात चौफेर संसार करणारी स्त्री आहे. हबला नसून, सबला

आहे. आढानाला सामोरे जाण्याचे विलक्षण धैर्य अण्णा भाऊंच्या नायिका दाखवितात. नव्या विचाराचा नव्या जीवनाचा ध्यास धरतात. जुनाट, प्रतिगामी, हिंदू धर्मप्रणीत विचारांना ठोकर देवून नव्या पुरोगामी विचारांना स्वीकारतात. त्यासाठी संघर्ष आणि बलिदान करण्याची तयारी आहे. एकदंरित ज्या धर्माचे स्त्रीयांना गुलाम, भूद्र, आणि अ” रूद्र ठरविले तो धर्म नि परंपरा नाकारतात. एवढे साहित्यातून स्त्रीयांसाठी स्वातंत्र्य दिले असता आज देखिल स्त्रीयांवर बलत्कार, पेटून देवून आत्महत्या करतात, लहान मुलीवर बलात्कार केला जातो. आज सुध्दा स्त्रीला स्वातंत्र्य नाही.

अर्धा इनाम जमीन देण्याची, गावात वाडा बांधून देण्याची आणि सोन्याने मढविण्याची ऑफर आलेली असता सुध्दा ‘मंजुळा’ घरदांज आनंदराव पाटलाला धुडकावते. संपतीपेक्षा अब्रु महत्वाची मानणारी ही मंजुळा खुळवाटी कथेत आहे. स्त्रीने दिल्या घरीच रहावे किंवा दिल्या घरीच मरावे हा भारतीय संस्कृतीचा नियम, रूढी परंपरा सांगते.

अण्णा भाऊंना अन्यायाखालील भरडणारी स्त्री नको आहे. अत्याचारांनी वाकलेली नको आहे. नरप” रूच्या लिंगपिसाटपणाची रूाकार झालेली अबला नको आहे, स्त्री ही बाणेदार, धाडसी असावी, किंबहुना ती त” रूीच असते. हा अण्णा भाऊंचा स्त्री विशयक दृष्टिकोन त्यांच्या साहित्यातून स्पष्ट होतो.

अण्णा भाऊंच्या नायिका अन्याय, अत्याचार सहन करित कुठत न बसता पेटून उठतात असल्या तरी माणसाकडे माणूस म्हणून पाहणा-या प्रेमळ, सोरूाक आहेत. गरीब स्त्रीया असून दारिद्रयाची झुंज देत असतात नव-यावर, कुटूंबावर नितांत प्रेम करणा-या आहेत. नव-या रूावाय दुस-याचा विचार न करणा-या पर पुरुशाबदल भय असते. अ” रूी ही दुर्बल, दलित स्त्री प्रसंगी धैर्यवान बनते. आणि तिच्या अब्रुची टवाळी करून पाहणा-याच्या नरडीच घोट घेण्यासाठी नागिणीसारखी फुत्कार टाकते.

अण्णा भाऊंचा स्त्रीकडे बघण्याचा दृष्टिकोन मानवतेचा आहे. म्हणून स्त्रीकडे माणूस म्हणून बघतात ला लाचार नाही तर निडर बनवतात व रेखाटतात माकडीचा माळ या कांदबरीतून नायिकेसारखे उघडयावर अब्रुचे रक्षण करित भटकण्याचे दुदैव जरी तिच्या ना रूाबी येऊ नये असे अण्णा भाऊंच्या चित्रणाकडे पाहताना वाटते.

थोडक्यात आपमानाचा बदला घेणा-या भीलाला जपणा-या जिद्दी, धाडसी, निर्भय, स्वाभिमानी, करारी, आणि दे” रूभक्त स्त्रिया अण्णा भाऊंनी भारतीय नारीला, आपल्या आया बहिणीला विकत किळसवाणे रेखाटले नाही. तर त्यांची लेखणी भारतीय स्त्रीची लाज राखण्यासाठी आणि तिची भान वाढविण्यासाठी झिजते. अण्णा भाऊंचा दृष्टिकोन स्त्रीचा सन्मान झाला पाहिजे हाच होता. त्याच पध्दतीने अण्णा भाऊंनी लेखन केलेल आहे. आपल्या मामाकडून उध्दवस्त झालेली सोना ‘वे” या’ बनते. परंतु आपल्या बहिणीला चित्राला मात्र या व्यवसायात येऊ देत नाही. तिच्यासाठी संघर्ष करते. चित्रा ही स्वतः आपल्या चरित्रासाठी संघर्ष करते, पळून जाते. पण चरित्र संभाळते. भोवटी चित्रा जया बरोबर लग्न करते. आपली बहिण सोनाला म्हणते ‘तुझ्या अब्रुची होळी करणा-या जगाची होळी होईपर्यंत जग’ मला

वाटते अण्णा भाऊंच्या स्त्री विशयक विचाराचे हेच सार आहे. म्हणून अण्णा भाऊ स्त्रियांविशयी म्हणतात अब्रुला जपा, स्वाभिमानाने जगा, नितिमत्तेने जगा, दुबळेपणाने राहू नका परंपरेचे जोखड फेकून द्या, स्वतंत्र व्हा, हरू नका, अब्रुला जपा नि अब्रु घेणा-याला जाळा.....असा अण्णा भाऊंचा स्त्री विशयक दृष्टिकोन मोलाचा, नि महत्वाचा वाटतो. स्त्रियांकडे समतेने, ममतेने, न्यायाने आणि इज्जतीने बघायला मिळविणारी दृष्टि अण्णा भाऊंच्या स्त्रीविशयक विचारातून दिसून येते. भील, चरित्र्य अब्रुपणा आयुश्याची, जवीनाची समर्थपणे वाटचाल करतात.

। nHkz %

1. अण्णा भाऊ साठे साहित्य – समिक्षा संपा. – डॉ. राजकुमार मस्के, डॉ. लहू वाघमारे.
2. अण्णा भाऊ साठे साहित्य- समीक्षा –प्रा. रणधीर मिंदे
3. अण्णा भाऊ साठे जीवन आणि साहित्य – नानासाहेब कडाळे
4. अण्णा भाऊ साठे वि” शेंशांक ‘विचार’ ालाका’ वर्ष 6 वे जुलै ते डिसेंबर 1992– डॉ. नागोराव कुंभार
5. अण्णा भाऊ साठे एक चिंतन – बळीराम कांबळे चिन्मय प्रका” ण, औरंगाबाद
6. मातंग समाज आणि आंबेडकरवाद – चंद्रकांत वानखेडे, सुधीर प्रका” ण, मुंबई
7. अण्णा भाऊ साठे व्यक्ती आणि वाङ्मय – आ” णा धावडे
8. अण्णा भाऊ साठे : समाजविचार आणि साहित्यविवेचन – बाबुरा गुरव
9. लोक” णाहीर अण्णा भाऊ साठे, वि” शेंशांक, लोकराज्य पृष्ठ 17 नोव्हेंबर 1993 – नारायण सुर्वे